

ČESKOLIPSKÁ EPISODA KARLA POLÁČKA

Rychnov nad Kněžnou vstoupil do literárních dějin a do povědomí čtenářů bezpochyby především zásluhou Karla Poláčka. Tento rychnovský rodák a student,^{a)} zprvu svým městem zapomenutý po neslavném odchodu z gymnasia, přihlásil se k němu po letech pobuřujícím způsobem. Nejmenovav je a povýšiv je na typ českého okresního maloměsta, vportrétoval jeho občany tak věrohodně, že se poznali. Skandalózní aféra, v níž byl Poláček za román o rodném městě^{b)} obžalován jako nactiutruhač, stala se příslovečnou. Autor však zůstal přesto oblíbeným, ba milovaným svou čtenářskou obcí a dokonce se ani nevzdal své tvůrčí metody, třebaže mu přinášela jistě nesnáze.^{c)}

Druhým provinčním městem, které si kromě Rychnova vzal na mušku, byla — jak dokazuje právě tato studie — Česká Lípa. V tomto případě si to ovšem mohl spíše a snáze dovolit, neboť se nepředpokládalo, že Němci, kteří by se byli mohli cítit uraženi, by četli česky, ani že by Česká Lípa byla v českém čtenářském prostředí známá.

Poláčkovi literární kritikové vnímali jej nejdříve jako pohotového a schopného novináře pro jeho sloupky a soudničky v rozmanitých časopisech, zejména ovšem v jeho mateřském listu — Lidových novinách. Humoristické i vážné povídky a romány z dvacátých a z první poloviny třicátých let byly charakterizovány kritikou především jako umění figurkářské.^{d)} Postupem doby začal být oceňován i jeho osobitý sloh, po jazykové stránce vynikající zejména schopností charakterizovat osoby mluvou podle jejich stavovské příslušnosti, po stylové stránce pak nedostížným uměním zkratky a komických efektů, dosahovaných s oblibou ironizujícím použitím frází. Z tohoto hlediska byla hodnocena i Poláčkova pentalogie o 1. světové válce: Okresní město, Hrdinové táhnou do boje, Podzemní město, Vyprodáno a pátý díl, z něžž známe jen fragmenty.^{e)}

Po půlstoletém odstupu od 1. světové války a po třiceti letech neutuchajícího kontaktu čtenářů s Poláčkovými spisy začíná se však jevit ještě cosi dalšího. Poláčkovy typy lidí jsou nejen nesmírně výstižné, ale i z hlediska sociologie jsou vybrány přímo s vědeckou znalostí dobového ovzduší

a prostředí. Tuto stránku Poláčkova umění pomáhá ocenit historiografie, která se nyní s novými aspekty vrací k událostem první světové války.

Poláček se stal mezitím klasikem, k němuž přistupujeme jako ke všem velkým postavám naší literatury s otázkami: v jakých životních podmínkách vyrostlo dílo tak české námětem i povahou; jak je komponoval; z jakých zážitkových zdrojů načerpal tak skvěle výstižné typy? Na ně nám nezbývá než odpovídat monografiemi, neboť tragická rasistická persekuce, jež dovedla našeho spisovatele přes Terezín až do plynové komory v Osvětimi,^{f)} zahladila po něm i památky jeho soukromí. Jedním z příspěvků k Poláčkovu literárnímu životopisu má být i následující práce, jež krok za krokem odhaluje v románovém obrazu „německého města“ Českou Lípu, kde měl 18. hradecký pěší pluk svou výcvikovou garnizonu, a konfrontuje jej s historickou skutečností na základě archívních pramenů i literatury. Je to cesta složitá, ale uvádějící badatele do neznámé dosud kapitoly Poláčkova života, v níž přijímal podněty pro pozdější svou tvorbu, kapitoly, charakterizované jedinečnou vnímavostí a bystrým porovnáváním nového mu prostředí s rodným hnízdem, jehož obraz jej nezapomenutelně provází na každém kroku válečných zážitků.

Česká Lípa je Rychnovsku cizí jen na první pohled. Je s ním totiž spojena životy tisíců jeho synů, kteří tu stejně jako Karel Poláček prožili krátkou a výjimečnou epizodu měsíčního, i delšího pobytu u náhradního praporek před odchodem na frontu, a mnozí pak i po převratu ve službách republiky, kdy hájili české pohraničí před německým uchvatitelstvím. Tisíce jmen rychnovských vojáků v tehdejší vojenské agendě svědčí,^{g)} že Poláček ve své českolipské epizodě zachytil, a to s nesmírnou typizací, kus válečné epikeje obyvatele svého regionu.

„V ten čas objevil se v německých časopisech nápis, který se táhl přes celou stránku Warschau siegreich erobert.“

(Hrdinové táhnou do boje, str. 276.)

„Varšava a Ivangorod padly. Kolem osmi tisíc Rusů zajato. Spojenci pronikají na linii Lomza—Ostrov—Vyškov“ hlásaly českolipské noviny Deutsche Leipziger Zeitung 6. srpna 1915. Čtenářům přecházely oči z dvoucentimetrových titulků, které majíce gradovat vojenské úspěchy tohoto léta na východě, pokrývaly půl titulní strany listu, jehož rozsah stoupl následkem války na osm stránek.

Bavorský král propůjčil vojevůdci princovi Leopoldovi za dobytí Varšavy velký kříž válečného řádu Maxe Josefa a všechna města monarchie se rozhlaholila zvony. Vojáci i měšťané posílali redakcím vzletné básně. Plesající patriotové českolipští našli pod rýmovačkou jedné místní nadšenkyne další potěchu pro své srdce: osmnáctému pěšímu pluku Hradec Králové,

jehož doplňovací prapor byl umístěn v České Lípě, dostalo se od vévody Fridricha skvělého vyznamenání za statečnost při ofenzivě, útocích a zdolávání překážek. Slova uznání a díky naplňovala Českolipské velikou hrdostí na statečné muže, kteří se v jejich městě připravovali k vlasteneckým činům. Garnizóna doplňovacího praporu byla miláčkem České Lípy a všechno rozradování z vítězství se obracelo na místní reprezentanty stavu vojenského. Nováčkům bylo v tomto ovzduší příjemně. Myšlenka na budoucnost jim nevnukala pražádné chmury. Bylo léto. Střízlivě průmyslové město omládló pestrými prapory, válka vypadala jen jako slavnostní tažení. Po ulicích se rojili zvědavci, obklopovali vývěsky telegramů z bojiště; večer se po starožitném obyčeji osvětlovala všechna okna a za zvuků večerky táhly městem pochodňové průvody, které se zmocňovaly vojááků, aby je mohly hostit v rodínách i ve výčepech.

Nováčci měli rádi takové oslavy, protože dostávali volno. Mohli jít do kina na Noční hádanku s Ellenou Aggerholmovou nebo na neustále vyprodaný Sen rezervistův, kochat se pohledem na barevné a plastické záběry ze slavných bitev této války v Císařském panoptiku,²⁾ vybrat si zábavu v některém z pětasedmdesáti hostinců České Lípy,³⁾ či procházet se s českolipskými dívkami v městském parku, plném poetických zákoutí.

Na válečných polích následovalo vítězství za vítězstvím a v zázemí oslava za oslavou. Jásot věrných českolipských patriotů měl vrcholit uctěním císařských narozenin. Habsburský trůn se na Českolipsku těšil mimořádné přízni, bezpochyby posilované tím, že zde leželo rodinné panství císařského domu se zámekem v Zákupech, že se tu objevoval na manévrech nejednou i sám císař a že v zákupské kapli uzavřel sňatek následník trůnu nebožtík Ferdinand d'Este.⁴⁾

Velkolepé přípravy a zejména průběh celého svátečního dne, typický pro oslavchtivé Českolipáky, zvěčnil perem pozorného reportéra Karel Poláček.

„Všichni se úsměvně dívají za oddílem jednoročních dobrovolníků a na jejich tvářích se zračí radost ze spořádaných řad, že vidí pušky, muže v stejnokrojích, že slyší mnohohlasný zpěv.“

(Hrdinové, str. 256).

Poláček se ocitl v České Lípě jako jednoroční dobrovolník 14. pochodového praporu v létě 1915, nedlouho poté, co se Česká Lípa stala garnizónním městem.

Po delších jednáních, táhnoucích se prakticky od vypuknutí války, uskutěčnil se tento sen Českolipským 22. dubna 1915, kdy mohli slavnostně uvítat regiment Leopolda Salvatora o 6 kompaniích.⁶⁾ Čtrnáctitisícové město se příchodem vojska zvětšilo o jednu třetinu obyvatel. Přísloví, že vojsko

přináší život, posilovalo městské zastupitelstvo při potížích, vzniklých z tak nepředpokládaného přírůstku. Česká Lípa disponovala sice díky odumření řady průmyslových podniků několika dosti prostornými budovami, ale přesto muselo dojít k jednání se zemskou školní radou o dočasné uvolnění škol. Ačkoliv vojenské velitelství v Litoměřicích, dirigující umístění královéhradeckého náhradního praporu do Lípy, nedoporučovalo používání hostinců, došlo i ke krajní nutnosti počítat s jejich plochami. Mužstvo 1. setniny bylo ubytováno v sousedství českolipského předměstí Staré Lípy v měštanském pivovaru, v hostincích U dobrého zdroje a U Švýcar a v rozsáhlém sále restaurace U vévody zákupského, kde v bývalých úřadovnách krajského soudu našly přístřeší vojenské kanceláře. Druhá setnina měla své mužstvo v ostrostřeleckém pavilónu a v dívčí škole, kde byly i kanceláře a příruční sklady. Koňstvo měla ustájeno v zájezdních hospodách, pamatujících slávu formanských přípřeží U černého stěvíce, U červeného jelena, U města Benešova a U korunního prince. Třetí setninu rozstrkali do reálky, do bývalé drožďárny, do volných prostor kartounky Rosentálky a částečně do městské tělocvičny, jež se stala zároveň vojenským skladem. Čtvrtá kompanie se umístila v gymnasiu, v chlapecké škole na tehdejší Ferdinandově třídě a v městské restauraci s divadelní scénou, zvané Apollosál. Město tak bylo prostoupeno vojenským živlem skrz naskrz.⁷⁾ Také pátá a šestá setnina byly ubytovány v dalších spolkových domech, hostincích a továrních objektech. Přes nadšené oběti rakušácky patriotického obyvatelstva po půldruhém měsíci určení garnizóny pro Českou Lípu zakolísalo. Horlivost nového purkmitra Emila Rotsche⁸⁾, jemuž se udržení garnizóny ve městě stalo prubířským kamenem schopnosti ke svěřenému úřadu, jakož i okolnost, že prvý velitel posádky H. Dolleschal byl zetěm českolipského stavitele klavírů Gustava Hellera, přispěly k usnesení rozhodujících vojenských činitelů ponechat výcvik rezervistů v Lípě. Bezpochyby je ovlivnila i současná vítězství německo-rakouských zbraní pro perspektivu, že při rychlém spádu války k vítězství budou mimořádné podmínky ubytování náhradního praporu trvat již jen nedlouho.⁹⁾ A tak 21. července byl sepsán protokol mezi velitelstvím 18. praporu a městem o přenechání obecních pozemků při sousedních obcích Sosnové a Svárově pro cvičiště.¹⁰⁾

S těmito místy se Karel Poláček seznámil zvláště důvěrně a cestu na Kobylí louku u Sosnové popsal vzpomínaje okamžiků z protivného mu exekurování nejpříjemnějších.

„Vojsko opouští město a šlape po hrbolaté prašné silnici. Nad hlavami visí větve starých zkroutených jabloní a haluze hladí vojáky po čapkách. — Slunce zalilo horkou lázni celý kraj, ta zelená pole, rozdělená v pravidelné obrazce, a kuželovité pahorky. Na vrcholu každého pahorku je vížka v gotickém slohu a ta se nazývá Warte.¹¹⁾ — Jednorocní dobrovolníci přešli přes železnou lávku, která svírá mělký potok a vstoupili na udupané cvi-

čiště, jehož jméno je Kynast.¹²⁾ Tam už proudí vojáci z jiných kasáren a cvičiště ožilo pokřikem důstojníků.“ (Hrdinové, str. 256.)

Pak nastávalo cvičení, proklínané jednoročními dobrovolníky zprvu v době nezvyku pro úmor, pro fyzické vyčerpání; po otužení pak naplňující Poláčka studem za drill, navíc ještě předváděný před obecenstvem. Cvičiště byla do slova obléhána ctiteli obránců vlasti, místními i okolními obyvateli, jakož i příbuznými narukovanců, kteří sem pro dobré spojení města přijížděli na návštěvy.¹³⁾ Místní noviny musely přinést výzvu k dotěrným nadšencům: „Neobtěžujte vojáky při cvičení! Vojna není divadlo. Dorážet je přece maloměšťácké!“¹⁴⁾

Místa execírování byla Poláčkovi protivná i jinak. Poznal je zřejmě všechna na své kůži. Píše o nich: „Jsou tu tři vojenská cvičiště. Jedno se nazývá Kynast, druhé Schwora, třetí Jugendspielplatz.“¹⁵⁾ Na všech těch cvičištích je štiplavé parno, ani trošku stínu, jenom prach se zdvíhá v kotoučích a lepi se na chřípí a rty.“ (Hrdinové, str. 244.)

„Pamatuješ člověče, jak jsme spolu glančili v tom německém městě? Jak jsme vedle sebe spali ve Střeleckém domě? Jako dva rodní bratři žili spolu, dělili se o chléb a užili mnohou legraci.“ (Podzemní město, str. 71.)¹⁶⁾

Období prvního nemilosrdně tvrdého výcviku prožil Karel Poláček u druhé setniny, ubytované na Střelnici ostrostřelců, kteří spolu s lukostřelci, sídlícími na druhém konci města, patřili k nejreprezentativnějším z osmdesáti tehdejších českolipských spolků. Svými stejnkroji z doby napoleonských válek, kdy také obdrželi privilegium, byli ostrostřelci ozdobou všech zeměpanských i církevních oslav.¹⁷⁾ Jsouce sdružením bohatých měšťanů, postavili si v r. 1855 po rozšíření parku nově a rozsáhleji svůj dům při hornolibchavské silnici a východně od pozdější trati severočeské dráhy zřídili střelnici. Tato spolková budova, na svou dobu okázalá, počítala už s hostinským příslušenstvím pro schůzování a s restaurační místností pro občerstvení střelců. Kromě patrové stavby se spolkovými kanceláři měla ještě přízemní trakt se schůzovní místností a přilehlými kabinety. R. 1905 byl objekt nastaven o patro i v nízkém křídle a rozšířen o zasedací síň, zimní střelnici, hygienická zařízení a šatny. Těsně před válkou byla polní střelnice pod dohledem odborníků zmodernizována pro militaristní výcvik studentů reálky a gymnasia. V r. 1913 byl současně i dům ostrostřelců přestavěn do té podoby, v jaké jej zažil Karel Poláček; rozšířen o další trakt pro orchestr, aby mohl hrát pro zábavy v sále, a o hudební pavilón pro akce pod širým nebem nebo koncerty k restauraci.¹⁸⁾ Tuto rezidenci nabídli ostrostřelci s vlasteneckou nezištností pro potřeby vojska.

Poláčkovi se tam pobyt nijak nezamlouval. „Ona místnost byla neútluná

jako špýchar, panovalo tu i za jasného dne pološero. Světnice byla dvěma řadami kavalců rozdělena na dvě části a mezi nimi byla ulička. — Místnost má dva vchody. Hlavní dveře jsou ozdobeny nápisem Schützenhaus a jeleními parohy. Zadní dveře připomínají vrata stodoly; mezi oběma vchody se ustavičně točil průvan. — Okna jsou veliká a jimi nahlíží do sálu chladná německá noc.“ (Hrdinové, str. 243—245.) Prostor byl vskutku tak nevlídný, jak jej Poláček líčí, neboť sál, do nějž se vstupovalo přes zastřešenou verandu, byl přístavbami z ostatních tří stran zbaven přímého světla.¹⁹⁾

Podnebí České Lípy vůbec Karla Poláčka trápilo.

„Chladem ani nelze spát. Slíbili ještě jednu houni, ale pořád nedávají. Příroda v tomto německém městě má dva pytle. Z jednoho vysype hrozné vedro, takové horko, že se ani listí na stromech nechce hýbat. — Druhý pytel otvírá německá příroda na noc; v tom pytlí je lezává sychravina. Taková zima, že od úst jde pára.“ (Hrdinové, str. 244.)

Je jisté, že tu působila těsná blízkost rozsáhlého českolipského parku, kde prastaré stromy pod klenbami svých hustých korun udržovaly chlad a dva rybníčky s potůčkem vydechovaly vlhkost. Na druhé straně však víme, že počasí léta 1915 bylo vrtošivé, zkazilo nejeden koncert oblíbené kapely 18. pluku a nejeden průvod se konal pod deštníky. Referáty v novinách se hemží stížnostmi na nepřízeň počasí, takže se Česká Lípa vryla svou drsností ovzduší do Poláčkových vzpomínek trochu nezaviněně. Deště rozmočily v srpnu zcela půdu a zasáhly i do programu garnizóny. Setkáváme se s jejich následky i ve 48. kapitole Poláčkova románu Hrdinové táhnou do boje: „— svislý déšť se řine na střechy a ulice německého města, na kuželovité pahorky, zarostlé borovicemi.²⁰⁾ Jednorozční dobrovolníci se shromáždili v sále Střeleckého domu. Pro nepříznivé počasí se nerukovalo a byla nařízena škola.“ (Hrdinové, str. 260.)

Ani největší ze slavností léta, uspořádaná k císařovým narozeninám, nezůstala ušetřena ošklivého počasí. Pochodňový průvod v předvečer svátku zmokl. Vlastní svátek, který se vydařil, vyvolal v Karlu Poláčkovi, jako ve většině účastníků, nezapomenutelné dojmy.

„Obyvatelé německého města ozdobili svá okna kvítím a transparenty s nápisem Heil! Se všech vikýřů zavlály prapory v barvách černé, bílé a červené, v černé, žluté a červené.“

(Hrdinové, str. 277.)

Oslavy 85. mocnářových narozenin byly, jak to nepřímě Poláček charakterizoval, odlišné od dřívějších naprostým příklonem k velkoněmecké myšlence, která ovšem na Českolipské působila přitažlivě odedávna. I každoroční účastníci obligátního státního svátku v Lípě přiznávali s obdivem, že dosud nikdy neviděli při této příležitosti město tak ověncené květy a zele-

nými girlandami, zaplavené vlajkoslávou a večer tonoucí v moři světel, jako tenkrát. Slavnost byla organizována s obvyklou německou důkladností již dva týdny předem obětavým radním Josefem Beckertem, jenž objednával a dodával vlajky a prapory pro objekty soukromé i veřejné, zajišťoval iluminaci a ohňostroj, stanovil ulice, jimiž se průvod bude ubírat, dohodl s velitelstvím a se spolky vzosný program a s advokátem Maxem Krieselsteinem, radním a vůdcem německých nacionálů, povznášejíci proslov. Poláček vložil tomuto rytíři, stojícímu ve službách radikální německé strany, do úst typické fráze, které se v nekonečných obměnách vyskytují ve vlasteneckých projevech politiků tohoto typu — a nám se přitom naléhavě vybavuje představa srovnání, které zajisté velmi intenzívně v době vzestupu fašismu prožíval autor při psaní svého románu, uvědomuje si vskutky historicky přímé souvislosti onoho vývoje.

Průběh oslav na náměstí zaznamenal Poláček s přesností reportéra-umělce, jenž z mnohosti umí vyzdvihnout to nejtypičtější, co vyvolá pravý odér doby a události.

V dlouhém hudebním programu účinkovalo několik dirigentů a vojenská hudba 18. pluku se střídala s chórem českolipského pěveckého spolku, pro jehož výběr je charakteristický hymnus Poláčkem — po tolika letech přesně — citovaný „Heil dir im Siegerkranz“.²¹) Uniformované spolky i vojsko, které se dopoledne účastnily polní mše a dekorování na Hřišti mládeže, zvyšovaly lesk odpolední i večerní slavnosti, neboť tuto středu se nepracovalo, obchody, dílny i továrny byly zavřeny.

„Všichni jednorocní dobrovolníci dostavili se k slavnosti, neboť dnešní den dostali volno až do rána. — K radnici přitáhly spolky s planoucími pochodněmi, střelci se starými puškami, řezníci v bílých zástěrách a zpěvácký spolek s barevnými šerpami.“ (Hrdinové, str. 277—278.) Nic lépe nemůže charakterizovat českolipskou atmosféru oslav než několik Poláčkových vět o hostincích, jimiž paroduje novinářské zprávy: ... „šenkýři poplenili lesy a háje, aby svěžími ratolestmi ozdobili svoje živnosti. Od časného rána se potulovali obyvatelé německého města po hospodách. Bušili pěstmi do stolu a rachotivě vykřikovali, — Chtěli se opít, ale málokomu se to podařilo, neboť piva bylo málo. Přesto však byli rozjařeni a nadělali mnoho rámusu...“

„Tomu nerozumíš, maminko. Každý voják má holku.“ (Hrdinové, str. 316.)

Poláček situuje svoje seznámení s Dolly Prinke na oslavu pádu Varšavy, kterou ovšem líčí tak, jak probíhaly oslavy císařových narozenin. Dá se předpokládat, že na některé oslavě, kterých bylo toho léta více, byla nejlepší příležitost k seznámení. Poláček věděl, že Adolfina přes český původ své matky nechte a snad i to, že se po válce provdala do Rakouska, a ne-

Dolly Prinke (foto OA Česká Lipa).

musel si tedy dělat násilí s krytím jména, jako si ho při popisu svých románových postav vůbec nerad dělal. Ostatně s jemností sobě vlastní neprozradil o dívce svého srdce nic, proč by se musela nějak zvlášť horšit, leda to, že jí přifkl vlastnosti, jaké musela mít postava, jež měla být jedním z typů válečných dívek: totiž věrnost, trvající právě jen do odchodu pochodového praporu, s jehož příslušníkem chodily. Osten v srdci, jež snad při pochopení této reality Poláček pocítil, nahradil po letech chápatějším a shovívavým humorem o rozloučení s vojenskými milenkami: „Dívky hlasitě nařikají. Takto pláče již po čtrnácté... Za měsíc budou doprovázet zase nové ženichy, kteří budou mít pořadové číslo patnáct. A opět budou srdcelomně naříkat, že jim válka běře ženicha.“ (Hrdinové, str. 326.) Zdá se, že běžná zvyklost, aby českolipské dívky „v kvítkovaném kroji“ (kterýmžto epitetem constans je Poláček obdařil), uzavřely s jednoročními dobrovolníky vlasteneckou družbu, přinesla Poláčkovi citový zážitek, pro nějž dával přednost procházkám v borových hájích před učením.

Dolly skutečná (na rozdíl od románové milenky Jaroslava Štědrého), nebyla pochopitelně Poláčkovou první láskou, ale stala se mu nezapomenutelnou²²⁾ pro situaci, za které vstoupila do jeho vnímavého života i pro své vlastnosti, které jí v románě upřel, protože tam již musela žít podle zákonů literární kompozice jako typ (a tím nebyla). Kromě jiných dokladů přesvědčuje nás o hlubším zaujetí Poláčkova zdrženlivost v líčení jejich vzájemného vztahu, k němuž je nejistým dokladem obeznale podaná charakteristika jednoročáckých známostí²³⁾ — zatímco v naturalistickém milostném příběhu přítele Herzána vykládá pobaveně do detailů.²⁴⁾ Herzánův případ je umístěn do řemeslnického, praktického prostředí, zcela jiného, než z jakého pocházela dívka Poláčkem zbožňovaná.

Adolfina byla dcerou vrchního soudního rady Adolfa Prinke z Mimoně,²⁵⁾ odkud se její matka těsně před válkou odstěhovala do České Lípy, aby odešla z prostředí, jež jí příliš připomínalo smrt jediného synáčka. Za soudního řádu Prinke, o hodně staršího, se Eugenie Tomandlová provdala jako dvacetiletá v Liberci, kde se jí narodila první dcera Ženy (1893), kdežto Dolly přišla na svět r. 1899 v Novém Boru. Starší ze sester Evženie, která neměla pro svou poněkud hřmotnější postavu štěstí na ženichy, stala se v Lípě již počátkem války definitivní poštovní úřednicí. Naopak krásná a jemná Dolly neměla nouzi o ctitele anápadníky, zejména i proto, že si její ovdovělá matka zachovala i za světové války zvyk vést velký dům a přijímat hosty z kruhů vysokých důstojníků a lesníků. Do těchto vrstev se posléze Dolly provdala v dubnu 1920 — za absolventa vyšší lesnické školy v Zákupích Karla Miksche.²⁶⁾

Poláček propadl při zkouškách, neboť patřil k těm, kdo „místo, co by pilně studovali, — vyšli si do borových lesů a na jejich rameni visela dívka s věnečkem rusých vlasů, v šatech z kvítkovaného kretonu“. Poté byl po-

výšen na svobodníka a přidělen k mužstvu pochodového praporu, určeného k odchodu na frontu. (Hrdinové, str. 290.)

Autobiografické pasáže uvádějí následky této události, jež rozvířila nepochybně klid otcovského domu tak, že došlo k návštěvě hrdinovy matky v České Lípě a k jejímu setkání se synovou dívkou. Přes sugestivnost této scény, která se předvádí v románě ve formě vzpomínek znepokojené matky Jaroslava Štědrého, nocující v hotelu Zur Krone,²⁷⁾ nemůžeme ji potvrdit tak jako ostatní události, za podloženou skutečným Poláčkovým zážitkem.

„Potom přišel rozkaz, že zítra odjede čtrnáctý pochodový prapor do pole.“

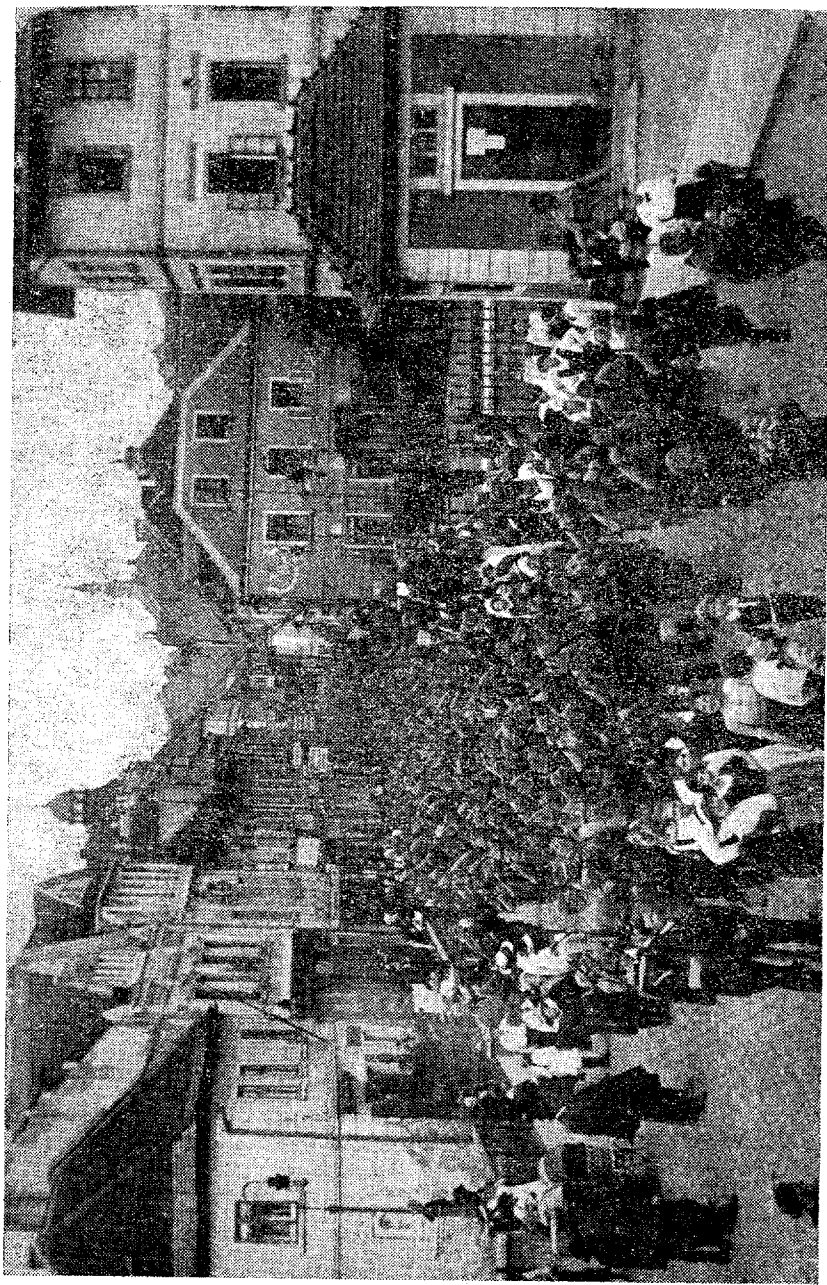
(Hrdinové, str. 319.)

Vojáci byli připravováni k odjezdu po několik dní. Nebydleli již ve Střeleckém domě, ale v chlapecké škole na Ferdinandově třídě proti Křížovému kostelu, obklopenému parkem ze zrušeného hřbitova. Škola, přebudovaná r. 1900 z krajského soudu, hostila před několika desetiletími ve svých věžeňských samovazbách spisovatele Jakuba Arbesa, který se k jejímu popisu ve svých pozdějších literárních pracích také vrátil,²⁸⁾ jako to učinil Karel Poláček. (Hrdinové, str. 302, 306—307.)

„Ve sborovně byla kancelář setniny. — V tělocvičně šikovatel Tichatschke a službu vedoucí šikovatel Wagenknecht obsadili dvě železná lůžka. Mimo nich tu byli důstojníci sluhové. Školní třídy zastlali slamníky...“ To je základní obraz (vysublimovaný k nejvšeobecnější platnosti pro kterékoliv město s vojskem, nastěhovaným do škol), v jehož kulisách se rozvíjí život Maštalíře, vojenského sluhy svobodníka Štědrého a v němž je zasazena i poslední noc 14. pochodového praporu Hradeckého pluku v České Lípě.²⁹⁾

Den slavnostního rozloučení vojáků se svým garnizónním městem patřil k oblíbeným atrakcím České Lípy a jeho vyličení v Hrdinech je mistrnou obdobou předchozího zpodobnění zeměpanské slavnosti v měšťáckém poněkdelém prostředí. Dějištěm bylo opět náměstí — s hudbou, projevy, přehlídkou a cituplnou účastí veřejnosti, jež vojsko doprovázela až na nádraží, jak to dokumentují dobové fotografie. Celá ta vojenská paráda je sice neodmyslitelně typickou součástí života všech garnizónních měst, ale zároveň nedostižně charakterizuje právě českolipské ovzduší té doby. Poláček nevynechal ani scény obdarování hrdinů hodnými obyvateli, ale pozdvihl roušku, jež místním vlasteneckým novinářům zahalovala další dějství, totiž akt dělení a kvitování darů mezi vojáky.³⁰⁾

Szlící dívky zmizely s očí, vlak odvážel marškompanii, prozatím netušící nic o svém příštím osudu, na ruskou frontu a tím se uzavřela jedna krátká, ale zážitkově silná kapitola života Karla Poláčka.

Hrdinové táhnou do boje (foto OA Česká Lípa).

„...u osmnáctky jsou ti nejlepší kluci. Nejupřímnější kamarádi a dobří mládenci, co nezkaží žádnou legraci.“

(Podzemní město, str. 216.)

Karel Poláček prodělal s osmnáctníky ruskou i italskou frontu. Oni jsou hrdinové jeho románů *Podzemní město* a *Vyprodáno*.³¹⁾ S nimi se Poláček vrátil do České Lípy po převratu a po vzniku naší republiky. Město však bylo změněné. Vstup do malé oazy láskyplnosti, jimiž kdysi Česká Lípa své hrdiny zahrnovala, byl nenávratně ztracen. Čeští vojáci, milovaní občany „německého města“, dokud chodili cedit krev za Rakousko, stali se jim přes noc nepřáteli. Obyvatelstvo, postupně zfanatizované nacionalistickými vůdci a jejich tiskem, vyhledávalo provokace, sváry a svévole vůči těm, kterým před několika měsíci holdovalo v nadšených ovacích. A naopak — český pluk se po škode války stal uvědomělou politickou silou proti konstituující se provincii Deutschböhmen. Z chlapců, kteří tu před nedávnem vzbuzovali sentimentální i patriotickou náladu svou proslulou vojenskou hudbou a kteří tu prožívali své poslední milostné románky před odchodem na válečná jatka, stali se muži, kteří pod vlasteneckým vedením sehráli v boji za celistvost historických hranic republiky vynikající úlohu.

Jejich oběti byly přitom nezměrné. Z front se vrátili nepředstavitelně zubožení a umoření. Zůstali však dobrovolně ve službě v době, kdy se ostatní vojenské jednotky rozpadaly a každý spěchal do vytouženého domova, osmnáctníkům neméně drahého. Přezívali ve městě, zpustlém nejvyšší válečnou bídou, zhořkle se obracejícím v obvinění za nezdar války tam, kam je zaměřili jeho političtí vůdcové — proti Čechům, bořitelům monarchie a s ní i nadvlády německé národnosti.³²⁾ V tenkých schátralých oděvech sloužili osmnáctníci v mrazech, hlídající trati, nádraží a významné strategické objekty, s granáty při těle, se zbraněmi připravenými k ostré palbě. Jejich asistenční setniny zasahovaly bez oddechu od Litoměřic po Liberec, od Turnova po Rumburk.³³⁾ Co vše z toho s nimi Poláček zažil, zůstává zatím jen na dohaděch, právě tak jako otázka, zdali si žádal o dovolenou koncem ledna 1919 poprvé, či zda si už po návratu z italské fronty mohl trochu oddechnout. Navrátilci z front měli sice nárok na měsíční i delší odpočinek podle svého zdravotního stavu, ale ve dnech nebezpečného ohrožení mladého československého státu šly stranou všechny výhody a osobní potřeby.

24. ledna obdržel Poláček volno na čtyři dny v nutných rodinných záležitostech a následujícího dne odjel od své 11. polní setniny, usazené v České Lípě, do Prahy. (Rozkaz 18. pluku č. 24.)³⁴⁾ Termín návratu však nedodržel, takže rozkazem č. 45 bylo proti němu dne 17. února zavedeno pátrání. Příčiny ani konce této události nejsou zatím dostatečně známy. Záměrnou dezerci nepředpokládáme. Důvody, proč se Karel Poláček nevrátil do České Lípy, mohou být zhruba tři. Předně patřil jako ročník 1892 k de-

mobilizovancům, u nichž k povinnosti rukovat nebo setrvat ve službě docházelo velmi nestejně podle složitých a nepřehledných klíčů. Za jeho dovolené mohlo dojít k možnosti vstoupit do takového zaměstnání, které starší ročníky, k nimž patřil, vyvazovalo z vojenské služby. Jiným důvodem mohla být nemoc. Choroby řádily a kosily podvyživené obyvatelstvo. Také českolipská garnizóna zaznamenává kromě velké nemocnosti v té době i úmrtí.³⁵⁾ Nadto Poláček nenesl ani za normálních okolností cestování. Sám o tom uvedl: „Když přijedu po dlouhé jízdě, jsem tak unaven, že mi lidé připadají jako stíny, nuceně mluvím, nuceně rozmlouvám, všechno je neskutečné.“ (Z. K. Slabý, *Se žlutou hvězdou*, str. 81.)

Jedna pamětnická zpráva uvádí, že se Poláček vrátil, ospravedlnil a posléze se ocitl v Litoměřicích.³⁶⁾ Ale to může zodpovědně prošetřit jen další bádání v materiálech, které nám dosud nebyly k dispozici.

„...to se ví, když ty šarže za nic nestojí, jak má ten manšaft vypadat...“
Ze slavnostní řeči plukovníka Schlampeťy.
(*Hrdinové*, str. 324.)

Pochybná vojenská logika Poláčkem ironizovaného svrchupsaného citátu se arci v některých případech jevila vskutku věrohodnou. Stvrzuje to sám Poláček na několika případech z vlastního pozorování.

Za války se v Lípě vystřídaly tisíce mužstva a stovky důstojníků. Z galimatyáše zvláště exemplárního byrokratického nepořádku se kupodivu dařo vypátrat jména gážístů druhé kompanie právě v době výcviku 14. pochodového praporu.³⁷⁾ A tu se setkáváme — i tentokráte beze všeho krytí jména — s obrlajntantem Emilem Klofandou, tím celkem sympatickým důstojníkem, jehož kůň „elegantně vrtěl zadkem“, když za časných jiter pochodovala Poláčková skupina na cvičení. Klofanda proháněl své jednorocní dobrovolníky, přísně vedl školu, zkoušel Rukověť pro poddůstojníky, kázal, ale býval také sepsut svými nadřízenými, protože byl nedostatečně byrokratický.³⁸⁾ Je to typ důstojníka, jenž v německých službách zapomněl bezmála rodnou řeč, ale přece miluje neuvědoměle mateřský zpěv a v drsné, odlidštělé službě se k němu sentimentálně vrací. Vojáci, kteří při českých pochodových písních okřívají od strážní vojančiny, jej za to mají rádi. Klofandův vztah k nim lapidárně vyjadřuje jeho věta, otcovsky pochvalná: „Dobže, dobže, Klofandový kluci.“

Pravým opakem je lajtnant Robert Král, jemuž v tváři „tkvěl onen nadutý příkrý výraz, který vyznačuje aktivní důstojníky“. Králůva postava, rovněž vzatá ze skutečné předlohy, stala se symbolem odrodilce, odporného kariéristy a tyрана i v dalších dílech Poláčkovy pentalogie. V řadě epizod sleduje Poláček psychologii a vývoj tohoto rakušáckého typu,³⁹⁾ jehož model sedával ve stejných lavicích rychnovského gymnasia, v nichž trávil svá studijní léta i sám autor.

K důstojníkům 2. setniny patřil také hejtman Štýrský, postava neblaze se proslavivší po převratu v r. 1918.⁴⁰⁾ Zdá se, že byl Poláčkovi nezapomenutelně odporný. V duchu osobitého sklonu autorů židovského původu tíhne i Poláček k tomu, aby zaznamenal pro věčnou paměť činy zvláště dobré a skutky odsouzené s pravými jmény jejich původců. Ač se se Štýrským setkal již v České Lípě, objevuje se mu z důvodů kompozice tato postava až ve 4. díle románového cyklu — ale přece jen ji nemíne veřejné pranýřování. „Tuto hlavu krášil lesklý účes, uprostřed rozdělený jízlivou pěšinkou. Měl i tenký jízlivý knírek. Do modra oholenou bradu podpíral vysoký límec se třemi zlatými hvězdami, když se pohnul, vrzalo na něm nové řemení i vysoké lakové botky. Páchl po diskrétní voňavce. Z elegantního zjevu vanula jízlivá uctivost.“ (Vyprodáno, str. 163.)⁴¹⁾

Ve třetí a čtvrté knize, která sleduje osudy osmnáctníků na frontách, rozvíklává se čítanková logika úvodního citátu o šaržích ve výhni válečné reality. Poláček sleduje, jak na sobě nezávislý a od sebe odlišný svět rakouských důstojníků a mužstva se osobitě vyvíjí v zákopech i na bojištích. Pro postavy vojínů, mistrně odpozorované a zformované v typy, je ovšem těžko hledat jednotlivé předlohy,⁴²⁾ pokud tomu sám autor nějak nenapomůže. Zdá se například, že dobrý hoch Smola, v Hrdínech kolega Viktorův, je vlastní spolužák Poláčkův, který s ním v kvintě r. 1908 svorně propadl z nenáviděné latiny a řečtiny.⁴³⁾ Možná, že se podaří ještě určit blíže i další postavy Poláčkových spoluvojinů z českolipského výcviku, ale to je námět pro celou další studii.

Cestě po stopách Poláčkovy inspirace byly dány podmínky 50. výročí vzniku Československa. Dosud nepoužité a neznámé prameny k této době ukázaly své možnosti využití a čtenářský zájem o osobu oblíbeného autora dal podnět k sledování způsobu jeho tvoření. A právě porovnání reality, jak ji dnes, s patřičným odstupem může historik již popsat, s uměleckým obrazem, jež vytvořil více než před čtvrtstoletím Karel Poláček, nás vede ještě k většímu ocenění autorových hodnot. Jeho dílo totiž kromě umění krásného jazyka je i cenným psychologickým a sociologickým příspěvkem k naší historii, k dějepisu lidí naší země za světové války. Z podrobného kaleidoskopu zvyků, mravů, založení českého lidu a jeho tyranů sestavuje se logika velkých dějinných událostí. Prostě a nepateticky ioste pod zkušeností děsné války i filosofie našeho národa, jež dala osmnáctníkům včetně Poláčka vydržet a zdárně dokončit i zmíněnou těžkou kapitolu poválečnou:

„Od nepaměti byl český národ pro sebe a bude zas. Sami sobě budem vládnout a k nikomu o radu nepůjdeme. Nedáme se zahanbit.

(Vyprodáno, str. 147.)

POZNÁMKY

- a) Narodil se v Rychnově n. Kn. v rodině židovského obchodníka 22. března 1892. Na rychnovském gymnasiu studoval do kvinty.
- b) Román Okresní město, vydaný r. 1936.
- c) Pro povídku Kolotoč, uveřejněnou v Tribuně a postihující satirou úřad, v němž byl zaměstnán, ztratil Poláček místo. Také pro román Dům na předměstí [1926] byl napadán těmi, jimž se zdálo, že se stali předlohou typu domácího pána.
- d) Viz např. Arne Novák — Rudolf Havel — Antonín Grund: Stručné dějiny literatury české, Olomouc 1946, str. 686 a dal.; Slovník českých spisovatelů, Ústav pro českou literaturu ČSAV, Praha 1964, str. 394—395.
- e) Vydal Z. K. Slabý v Plamenu X., 1968 v březnovém a dubnovém čísle s komentářem na str. 150 č. 4.
- f) 19. X. 1944.
- g) Rozkazy 18. pěšího pluku Hradec Králové v České Lípě z 30. 10. 1918 až 31. 3. 1919 ve sbírce Militaria v Okresním archivu Hradec Králové.

¹⁾ Citace tohoto románu používá vydání Lidových novin v Brně z r. 1937.

²⁾ Deutsche Leipziger Zeitung, 1915, dále zkratkou DLZ.

³⁾ Adresář města pro r. 1913.

⁴⁾ Pamětnice děkanského úřadu Zákupy I.

⁵⁾ Klíčovým dokladem tohoto faktu je Poláčekův vojenský list, zachovaný ve fotokopii ve sbírce Poláčekův v okresní knihovně v Rychnově n. Kněžnou. Kromě známých nacionalistů Poláčekových je tu uvedena jeho příslušnost ke II. náhradní rotě pěšího pluku č. 4 Prokopa Velikého, který vznikl splynutím legionářského pluku téhož jména s 18. pěším plukem Hradec Králové, Poláčekův výcvik v r. 1915 potvrzuje zpráva z téhož dokladu, konstatující, že Poláček patřil k odvodovému ročníku 1915 s číslem kmenového listu 616. Všechno ostatní, co si ze zážitků v České Lípě Poláček zapamatoval, dovidáme se z líčení osudů jeho autobiografického hrdiny Jaroslava Štědrého, studenta práv a rodáka z obchodnické rodiny v nejmenovaném městě. Je jím Rychnov, líčený právě tak průhledně jako garnizónní „německé město“, jímž je mimo jakoukoliv pochybnost Česká Lípa.

⁶⁾ DLZ z 22. IV. 1915 — referát. Výnosem min. vojenství z 18. III. 1915.

⁷⁾ MěÚ Č. Lípa, album objektů pro ubytování vojska A VI-j 2.

⁸⁾ Volební záznam z 11. IV. 1915, MěÚ Č. L.

⁹⁾ Během války získala garnizóna ubytování ještě v sousedním Novém Boru, oddělení strojních pušek v Dolní Libchavě a rekonvalescentní oddělení (které P. cituje ve Vyprodánu str. 154—155) v Zákupích. Díky tomu, jakož i prořídnutím odvodových kádrů, byly střední školy se svými bezmála pěti sty žáků opět vojskem uvolněny a ve městě zůstaly jen tři setniny a štábní oddělení, jež bylo umístěno v ledabyle doopravené Wedrichově kartounce na břehu řeky Ploučnice. Viz plán na rozmístění vojska 18. pluku — Vojenský hist. archiv MNV sg. 1918—23. č. 1421.

¹⁰⁾ Smlouvy města Č. Lípy pro 1.1915—1935. Cvičiště Svárov a Kobyliá louka u Sosnové [něm. Kynast].

¹¹⁾ Např. v okolí České Lípy Spitzbergwarte — Špičák, Kamnitzwarte — Kamenický vrch apod.

¹²⁾ Sosnová, jižně od České Lípy.

¹³⁾ Česká Lípa leží na uzlu šesti tratí a šesti silnic.

¹⁴⁾ DLZ, 1. V. 1915.

¹⁵⁾ Na rozdíl od prvních dvou cvičišť: svárovského pod Hůrkou [mezi pahorkem

Menší a Rasovské Hůrky] a Kobylí louky mezi městským a sosnovským lesíkem, leželo Hřiště mládeže — Jugendspielplatz uprostřed města, hned za dívčí školou, městskou tělocvičnou a Wedrichovým muzeem v parku. Bylo pýchou města, zbudováno svépomocí r. 1891 a patřilo svou rozlohou 33 000 m² k nejrozsáhlejším hřištím v monarchii. Vojenské cvičiště používalo ovšem i přílehlé planiny.

- ¹⁶⁾ Tento citát i následující jsou uváděny podle vydání Čs. spisovatele, Praha 1958.
- ¹⁷⁾ Upomínkový list ke stoletému založení a ke svěcení 3. praporu ostrostřelců. Vlastním nákladem ostrostřeleckého spolku, Česká Lípa 1913.
- ¹⁸⁾ Fond spolku ostrostřelců v České Lípě.
- ¹⁹⁾ Mě Ů Č. Lípa, stavební spisy pro čp. 494 a album plánů pro ubytování vojska 18. pěšího pluku A VI./j. 2.
- ²⁰⁾ Borovicové lesy jsou charakteristické pro okolí České Lípy.
- ²¹⁾ Referát v DLZ z 19. VIII. 1915.
- ²²⁾ Dokazuje to i pasáž v románě Podzemní město, kde se Štědrému v zákopech vracejí vzpomínky na Lípu i na Dolly, o níž se mu zdává. Dollina tvář zastírá mu ve snu obraz jiné dívky, jež ho přitahovala ještě v domově: „Zdenka se podobá Dolly slečně z německého města. Měli spolu svatbu a leží v lůžku pod nebesy.“ [str. 83.]
- ²³⁾ „... tam [v borovém lese] svíraly dívky v náručí unsere tapferen Helden a přítom křoví stráhalo kapky po nedávném dešti.“ [Hrdinové, str. 281.]
- ²⁴⁾ Hrdinové, strana 281—287.
- ²⁵⁾ Mimoň, kniha domovských příslušníků, kart. 10v.
- ²⁶⁾ Gedenkschrift der Staatlichen Deutschen Höheren Forstschule in Reichstadt, Zákupy 1935, str. 90. Vzpomínky Boženy a Hedvy Dědkové z České Lípy, vzpomínky p. A. Bergmanna z České Lípy, Svárova.
- ²⁷⁾ Hostinec U koruny na Třídě vítězství, dříve Mariánské. I tady podal Poláček několika větami výstižnou charakteristiku vlhkého, zastarávajícího podniku s hostinskými pokoji, s výhledem na zpusilý mariánský hřbitov, s trochu periferním ovzduším šenkovny, kde si dávali dostaveníčko závozníci a kočí (pro polohu při děčinské silnici) a kde se objevoval spíš než kde jinde český živel, jenž měl jediný vlastní hostinec na druhém konci města U tří líp.
- ²⁸⁾ Podrobně o tom M. a B. Vojtiškoví: Po stopách Arbesových v České Lípě, ve sborníku Severočeského nakladatelství v Liberci 1964.
- ²⁹⁾ Okolnost, že tu postrádáme zachycení leccčehos, o čem se domníváme, že tím mohla Česká Lípa na Poláčka zapůsobit, je snad vysvětlitelná — kromě koncepcce díla — i autorovou tělesnou křehkostí, pro níž těžce snášel požadavky vojenské drezury. Vypověděl o tom při interviewu o pentalogii: Pamatují si jen jednotlivé momenty, vidím je strašně dávno a nepřesně... Žádné deníky a zápisky jsem si nepsal. [Z. K. Slabý: Karel Poláček, Nový život str. 215] V pocitech studenta Štědrého líčí svůj vlastní prožitek: kmitají mu před očima červené jiskry, srdce mu prudce bije a on si zoufá. Nevydržím. (Hrdinové, str. 252/A jinde: „Člověk při pochodu nic nevnímal. Člověk někdy šel a někde byl a nevěděl nic o svém okolí. [Z. K. Slabý: Se žlutou hvězdou, str. 50].
- ³⁰⁾ „Pánové, reptá vojín Maštalíř, je to chudý... Fuj, to jste se vyznamenali.“ Hrdinové, str. 327.) Účty města zaznamenávají v té době vydání za cigarety pro vojáky v ceně přesahující i 200 K.
- ³¹⁾ Citáty použity s uvedením stránek dle vydání v Čs. spisovateli, Praha, 1961.
- ³²⁾ Viz M. Vojtišková — B. Vojtišek: Osmnáctá chasa v boji proti Deutschböhmen. Vydalo okresní vlastivědné muzeum v České Lípě 1968.
- ³³⁾ M. Vojtišková: Českolipsko v roce 1918, Ústecký sborník III, 1968.
- ³⁴⁾ Okresní archiv Hradec Králové, sbírka Militaria.
- ³⁵⁾ Rozkazy 18. pluku v prosinci 1918 a v lednu 1919 ze sbírky Militaria OA Hradec Králové.

- ³⁶⁾ Vzpomínky B. Dědkové.
- ³⁷⁾ Mě Ů Č. Lípa, fin. doklady r. 1915 pro srpen. E. Klofanda bydlel na bytě v Parkové ul. čp. 431, R. Král na Josefském nám. 3.
- ³⁸⁾ Příhoda s plnovousem profesora Pošusty, Hrdinové str. 260.
- ³⁹⁾ Sugestivní vystižení mentality rakouských šarží ve scéně, kdy Král drezíruje svého vlastního profesora. Hrdinové, str. 282—283. Prohánění vojáků po bohoslužbách v blátě—Podzemní město str. 57.
- ⁴⁰⁾ Viz M. Vojtíšková: Českolipsko v roce 1918 v Ústeckém sborníku III.
- ⁴¹⁾ Určité postavy si vrýval Poláček do paměti s neobyčejnou přesností. Můžeme věřit, že slova vložená do úst jeho autobiografickému Jaroslavu Štědrému, platí o něm samém. [Při popravě Habětína] „viděl, jak vystoupilo šest mužů s puškami... Byl si jist., že by i po letech mohl přesně popsat zevnějšek každého z nich. [Podzemní město].
- ⁴²⁾ O tom např. Pavel Trost ve Slovu a slovesnosti III, str. 166: ... drobnokresba dospívá k paradoxnímu nejkrajnějšímu realismu s nejkrajnější abstrakcí.“
- ⁴³⁾ Hlavní katalog páté třídy školního roku 1907/8 v Rychnově nad Kněžnou pro gymnasium uvádí Josefa Smolu (nar. 9. VII. 1890), syna lukavického rolníka, jehož druhý syn Alois, narozený jako Poláček r. 1892 studoval v téže roce v kvartě o něco úspěšněji. Poláček uvádí v románě křestní jméno Stanislav, ponechává zemědělské prostředí i vyhazov z gymnasia, ale vesnici Lukavice zaměňuje Přímem.